

De blijde inkomst van Sinterklaas

Ton Thelen

Dit jaar is Sinterklaas voor de vijftigste keer in Gemert ingehaald, het moment om eens stil te staan bij de Sinterklaasviering als zodanig en terug te blikken op de jaarlijkse intocht van de goedheiligman.¹

Sint Nicolaas, een populaire volksheilige

Over de historische persoon van Sint Nicolaas is niets met zekerheid bekend. Hij zou bisschop zijn geweest van Myra in Klein-Azië, dat deel uitmaakte van het Oost-Romeinse ofwel Byzantijnse Rijk (395-1453) en geleefd hebben in de vierde eeuw. Hij wordt vereerd als beschermer van zeelieden en kooplui en als weldoener of 'kinderheilige'. Hij wordt afgebeeld als bisschop, in Westerse liturgische kleding met staf en boek, waarop drie gouden bollen, of met drie kinderen in een kuip aan zijn voet, als patroon van de schippers vaak met het attribuut van een anker of een schip op de achtergrond. Het getal drie is een vast motief in de legenden die om zijn persoon zijn gesponnen en waarvan de meeste van Byzantijnse oorsprong zijn.

De oudste legende verhaalt van drie Byzantijnse generaals die, door toedoen van de duivel, vals van hoogverraad beschuldigd, door tussenkomst van de heilige bij de keizer werden gered. Hieraan werd Sint Nicolaas het vermogen toegedicht, zich door de lucht over een grote afstand te verplaatsen en op meerdere plaatsen tegelijkertijd aanwezig te zijn. Het beeld van Sinterklaas, over de daken rijdend, kan hiermee worden geassocieerd.

Bekender is het verhaal van de drie arme meisjes. Hun vader, die niet de middelen had om hen uit huwelijken, dacht erover om hen te prostitueren. Om deze schande te voorkomen gooide de heilige in drie opeenvolgende nachten drie beurzen met goud door het raam, bij wijze van bruidsschat.

Sint Nicolaas redder van zeelui (schilderij van Gentile da Fabriano, Pinacothek Rome).

Hierin kan men het gebruik herkennen van het nachtelijke bezoek van Sinterklaas met geschenken en het gooien van snoep of pepernoten door raam of deur. Deze legende maakte Sint Nicolaas tot de patroon der verliefden, tot een soort huwelijksmakelaar. De grote speculaaspoppen, de 'vrijers' en 'vrijsters', die de jongelui elkaar gaven, spreken duidelijke taal. Aan dit gebruik herinneren de prachtige houten speculaasprenten, die we in ons land kennen vanaf de zeventiende eeuw.

In de volksverbeelding waren ook de heiligen niet volmaakt. Er ging wel eens iets mis. Zo kregen onwettige zontjes bij de geboorte nogal eens de naam Klaas. Dit terzijde.

Zijn grote populariteit als kinderheilige ontleent Sint Nicolaas aan de legende van de drie jongens, die tijdens de overnachting in een herberg

door de herbergier waren gedood en in een pekelvat gestopt om vervolgens door de heilige weer tot leven te worden gewekt.

Van oude oorsprong zijn voorts de legenden rondom Sint Nicolaas die verhalen van het redden van (drie) zeelui, die door storm in nood verkeerden. Opmerkelijk is de legende van het graanschip. Door de duivel verleid, staken de kooplui onrechtmatig geld in hun zakken. De storm die vervolgens opstak, bracht hen tot inkeer. Door tussenkomst van Sint Nicolaas ging de storm liggen.

Al deze legenden vestigden de reputatie van de heilige als weldoener en beschermer tegen het kwaad. De associatie met de duivel of het kwaad is een opvallend gegeven in de gebruiken die rond zijn patroondag zijn ontstaan. In de liturgie en de preken bij de kerkelijke viering is deze verbinding al eerder gelegd.

Deze legenden, waarvan verschillende versies bestaan, zijn ons (ondermeer) overgeleverd door de levensbeschrijving van de heilige die rond 880 uit het Grieks in het Latijn werd vertaald door Johannes, diaken van Napels.

Mede door toedoen van deze 'vita' verspreidde de verering van Sint Nicolaas zich al vroeg in Noordwest-Europa. De rond 1050 aan Nicolaas gewijde kapel van de keizerpalts te Nijmegen is wellicht het oudste Nicolaasheiligtom in Nederland. Aan de verspreiding van de verering werd een belangrijke impuls gegeven door de overplaatsing (roving) door zeelui in 1087 van zijn relieken naar de Zuiditaliaanse havenplaats Bari. De omstandigheid dat zich hier omstreeks die tijd veel pelgrims en later kruisvaarders inscheepten naar Het Heilige Land heeft de verering van de heilige in onze contreien sterk bevorderd.

In de twaalfde en met name de dertiende eeuw zijn in Nederland vele kerken en kapellen aan Sint Nicolaas toegewijd. Zijn grote populariteit lijkt vooral ingegeven door de voortdurende dreiging van overstromingen. Van de heilige, die men zag als de heer van de elementen van water en storm, verwachtte men bescherming tegen dit natuurgeweld. Ook in handelsstreken en -plaatsen treft men Nicolaaskerken aan, vanwege zijn patronaatschap van de kooplui. In andere streken, de veengebieden tussen Utrecht en de kust en in Overijssel is het verband met zijn patroonaatschap minder voor de hand liggend, of het moest zijn dat ook hier het water de grote tegenstander was.

Het is opmerkelijk dat in de vijftiende eeuw ook in Gemert sprake was van een Nicolaas-'heiligdom', de "Sinterklaasstock", waarbij wij ons een soort 'keske' moeten voorstellen.²

De Sint-Nicolaasviering

De niet-liturgische viering van de feestdag van de heilige op 6 december kent drie scenario's, bestemd voor verschillende leeftijdsgroepen: de schooljeugd, de oudere jeugd en de jonge kinderen.

Het oudste scenario is dat van het scholierenfeest, waarin de koor- of kinderbisschop werd gekozen. Het gaat terug op een middeleeuwse traditie, ontstaan aan de kloosterscholen. Wat begon als een vermakelijkheidsfeest van de scholieren ofwel koorknapen gedurende de drie dagen volgend op Kerstmis groeide door de toevoeging van rituele repertoires allengs uit tot het feest van Onnozele Kinderen op 28 december, waarbij de (school-)jeugd het tijdelijk voor het zeggen kreeg in de wereld van de volwassenen.³

Op de kapittelscholen ontstond het gebruik om uit de leerlingen een zogenoemde kinder- of koorbisschop te benoemen. Als bisschop gekleed met mijter en staf voerde hij met zijn medeleerlingen een parodie van de liturgie op in de kerk. Met zijn gevolg, waarin sommige koorknapen als duiveltjes en saters waren vermomd, trok de 'bisschop' ook door de straten voor een bedeltocht. Allengs verplaatste deze viering zich meer en meer naar de straat, waar zij in allerlei baldadigheden ontaardde.

Naast dit feest was onder invloed van de groeiende populariteit van Sint Nicolaas op zijn patroondag een eigen scholierenfeest ontstaan. Dit feest wordt voor het eerst vermeld in een levensbeschrijving van de heilige uit de twaalfde eeuw, die verhaalt van de legende van de drie jongens in de pekelton. De tekst spreekt hier van drie schoolknapen. In dit scholierenfeest werd Sint Nicolaas aan de scholieren voorgehouden als toonbeeld van deugdzaamheid en ijver, de goeden (met geschenken) belonend, de onoppassenden bestraffend (met de roede, een strafinstrument op de middeleeuwse school).

Als gevolg van een langdurig proces van associatie en adaptatie schoven de rituele repertoires van beide feesten in de late middeleeuwen in elkaar over. Steeds vaker werd de kinderbisschop al op 6 december gekozen en duurde zijn 'bestuur' tot 28 december. Soms werden de gebruiken van Onnozele Kinderen in hun geheel naar 6 december verplaatst. De kinderbisschop

De legende van de drie jongens uit de pekelton (bron: A. Kessler-van der Klauw, De feesten van het jaar, 1994.)

werd de Nicolaas-bisschop. Het verband tussen beide feesten is voor het eerst gedocumenteerd aan het einde van de dertiende eeuw.

Een dergelijke rituele onderbreking van de normale orde door een 'gespeelde chaos', zoals het omkeringsritueel van de kinderbisschop, kan worden gezien als een middel om de mens te verzoenen met de hiaten en tekortkomingen in zijn wereldorde en hem weer op te nemen in de vloeiende levensstroom van de vanzelfsprekende alledaagsheid.⁴ Binnen de context van de religieuze wereldbeschouwing had deze omkering tot doel om tegenover de oerchaos de volmaaktheid van de goddelijke schepping te bevestigen.

Geheel West-Europa heeft eeuwenlang dit 'versmolten' Sinterklaasfeest gevierd, met zijn omkeringspel van de kinderbisschop. Het kwam in velerlei varianten ook in Nederland voor. De oudste vermeldingen hiervan

dateren uit de veertiende eeuw.⁵ Dit omkeringsspel op Sinterklaasdag kwam in Noord-Brabant uitsluitend voor op kapittelscholen en Latijnse scholen. In 's-Hertogenbosch en Gemert is het bekend uit berichten uit de zestiende eeuw. Het werd in Gemert ingesteld op een moment dat het elders, onder druk van de Reformatie, veelal was afgeschaft.⁶ Deze uitzonderingspositie had uiteraard te maken met de soevereine rechtsmacht van de Duitse Orde over Gemert. Informatie over de korbisschop van Gemert geeft het testament uit 1599 van Leonard Aegidius Strijbosch, de vader van de Duitsordenspastoor Albertus Strijbosch (1590-1624).⁷

Als kinderfeest voor de kleintjes, als schenkingsfeest met een opvoedende strekking, zonder het paraliturgische 'bisschopsritueel', lijkt het ontstaan van de Sinterklaasviering gedateerd te moeten worden op het einde van de vijftiende en mogelijk al in de veertiende eeuw. Vanaf de zestiende eeuw is er informatie hierover, vooral te danken aan de tegenstanders van deze feestviering. Blijkens een getuigenis uit die tijd is er een opvallende gelijkennis met het huidige kinderfeest: "Sint Nicolaas is de patroon van de jongens en meisjes die hem vereren in de kinderlijke verwachting dat ze cadeautjes van hem zullen krijgen op de vooravond van zijn feest."

Daarnaast bestond ook een luidruchtiger vorm in vaak ruige maskerades van de oudere jeugd, die in Nederland nog op de Waddeneilanden voorkomen. De vele gebruiken bij de Sinterklaasviering in al haar vormen verwijzen naar de Nicolaaslegenden, maar bevatten daarnaast ook (gekerstende) elementen van mythische en magische oorsprong en grijpen terug op Indo-europese sagen en legenden en op reeds bestaande oude volksgebruiken. Een dergelijke versmelting van (religieuze) opvattingen van verschillende oorsprong tot een nieuwe voorstelling, syncretisme genaamd, is een veel voorkomend verschijnsel in de volkscultuur. De functies blijven constant, terwijl namen en figuren verwisselbaar zijn. De bijbehorende gebruiken konden zodoende over de kalenderfeesten verschuiven. Van dit mechanisme maakte de Kerk effectief gebruik in de christianisering van heidense voorstellingen en rituelen. Het verklaart de pluriformiteit van het beeld van Sint Nicolaas en de vereenzelviging van de heilige met allerlei rituelen.

Het verrast niet dat tijdens de Reformatie in ons land met waarschuwingen en verbodsbepalingen werd opgetreden tegen deze 'uitingen van paapse

De kinderbisschop (bron: De feesten van het jaar, 1994)

superstitie (=bijgeloof), waarmee de kinderen van jongs af aan werden bedorven'. De dominees zagen in het feest een gevaar voor de openbare orde en het ware geloof. Zijn feest was "een saecke strijdend ende teghens alle goed ordre ende politye, maar ook de luiden afleidende van de ware godsdienst, ende streckende tot waengeloof, superstitie ende afgoderije".

Uitbannen kon men het echter niet. Zo noteerde dominee S.H. Hanewinkel (1766-1856) in zijn *Reize door de Majorij in 1799* met duidelijke afschuw dat in alle dorpen het feest van Sint Nicolaas werd gevierd: "Op eenige derzelve rijd één, somtijds twee Menschen op één Paard, dan rond; zij zijn zeer mislijk somtijds afschuwelijk uitgedoscht, deze werpen allerlij klein Gebak onder de Kinderen, die hen in menigte, met hoop en vrees beziel, naervolgen, en denken, dat dit de waare *St. Nikolaas* is".⁸

Het is goed voorstelbaar dat in het betrekkelijke succes van de predikanten-aanval op het feest de belangen van de handel een rol speelden. Daarnaast is het ook goed mogelijk dat juist de als overdreven en onredelijk ervaren

betutteling tot een zekere burgerlijke ongehoorzaamheid aanzette. Bovendien zullen de katholieken deze zoveelste aanval op hun identiteit zich niet zomaar hebben laten welgevalen.

Dat de Sinterklaasviering in ons land behouden bleef, terwijl zij elders door een geleidelijke erosie verdween ten gunste van de Kerstman, kan dan ook in zekere zin als het onbedoelde 'succes' van de Hervorming worden gezien.

Sint Nicolaas, Diana en de duivel

De vaak vreemde, in dit geval monsterlijke en vreesaanjagende uitmonstering (maskerade) waarvan Hanewinkel in zijn reisverslag gewag maakte, wijst op een veel oudere mythische cultus rond de godin Diana en de "Wilde Jacht", die op de Sinterklaasviering werden overgedragen.

De mythe van de "Wilde Jacht" houdt de voorstelling in van een dodenleger dat onder aanvoering van de duivel of een half-legendarische figuur in de winternachten tussen 6 december en 6 januari de overgang van 'oud' naar 'nieuw', met veel lawaai door de lucht raasde. Het betreft de overgang van 'oud' naar 'nieuw', wanneer allerlei duistere machten vrij spel hebben en er van alles kan misgaan. Deze voorstelling werd gedramatiseerd in een maskerade, een tocht van bizar uitgedoste lieden, waarvan de oorspronkelijke betekenis zou zijn dat de doden elk jaar in vermomming bij de levenden op bezoek kwamen. De doden als waarborg van de traditie en de (sociale) orde werden als welkome gasten ontvangen. De Kerk demoniseerde deze 'heidense' voorstelling door de doden, oorspronkelijk gezien als de voorouderlijke behoeders van de wetten en zeden, achtereenvolgens als verdoemde zielen en als duivels te duiden. Er lag een christelijk taboe op de rituele omgang tussen levenden en doden. Daardoor kreeg ook de maskerade een duivels karakter. Dodenmasker werd duivelsmasker. Door het creëren van een demonische tegenstelling werd de heilbrengende en beschermende betekenis van het ware geloof symbolisch bevestigd. Deze transformatie van dodenvolk in duivels lijkt in de dertiende eeuw een feit te zijn, getuige de verschillende verhandelingen hierover. Dankzij deze demonisering konden de doden hun plaats in de feestkalender behouden.

Het optreden van dit mythische dodenleger werd ook overgedragen op niet-kerkelijke feesten en in verband gebracht met de fasen in de levenscyclus,

zoals de geboorte en de plotselinge dood. Waren de wintermaskerades bij de jaarwende bedoeld als rituele bezwering van een crisis, uit de veertiende eeuw is de opvoering van een maskerade ook bekend bij een huwelijksvoltrekking. Het betrof hier een charivari, een volksgericht om, in dit geval, een ongepast huwelijk aan de kaak te stellen.⁹ Dit ging gepaard met veel lawaai en het dragen van duivelsmaskers. Er werd een rituele chaos gecreëerd om een sociale wanorde te hekelen en te bestraffen. Een mythisch ritueel uit de jaarcyclus, namelijk als duivels vermomde doden die op bezoek komen om te zien of alles gaat zoals het hoort, werd overgedragen naar de levenscyclus. Gaandeweg sleet het verband met de mythische cultus rond de 'Wilde Jacht' uit. In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw raakte het charivari los van de maskerade. Een charivari-achtig karakter hadden ook de Nicolaasmaskerades, waartegen de predikanten tijdens de Hervorming zo fel van leer trokken.

Het lot van demonisering onderging ook de mythische figuur Diana, die volgens de legenden met Nicolaas in verband stond. Diana was een godin uit de klassieke mythologie, aan wie door associatie met andere godheden tal van eigenschappen werden toegedicht. Zij trad onder allerlei regionale vaak allegorische namen op: Dame Abonde (Frankrijk) = Vrouwe Overvloed (vereenzelvigd met Fortuna), Befana (Italië), Perchta of Holda/Vrouw Holle (Duitsland en Oostenrijk). Werd zij in de kerkelijke traditie al vroeg als een duivelin voorgesteld, in het volksgeloof leefde zij nog lang voort als de koningin van de feeën, die met haar gevolg heimelijk in de nacht de huizen bezocht en, mits gunstig gestemd, zegen schonk.

Het vertelsel-motief van Diana en haar 'Goed Gezelschap', dat in vele varianten van de negende tot de twaalfde eeuw is overgeleverd, vertoont een opvallende overeenkomst met een ander ritueel gebruik rond de jaarwende. Dit gebruik hing samen met het geloof in het nachtelijk bezoek van Fortuna, de godin van het menselijk lot en het geluk, of de 'Drie Zusters'(feeën), voor wie men in de nacht van Driekoningen een gedekte tafel klaarzette. De gedachte hierachter was dat de godin of de feeën deze edelmoedigheid in het nieuwe jaar honderdvoudig zou(den) vergelden. De feeën alsook de 'Goede Vrouwen' van Diana konden grillig en wraakzuchtig zijn als zij zich tekortgedaan voelden, waarbij zij het vooral op

Sinterklaas te paard (Bron: H. van Benthem, Sint-Nicolaasliederen, 1991)

kinderen gemunt hadden. De vrees was wijd verbreid dat zij inderdaad kinderen stalen.

Het volksgeloof in het optreden van de 'Drie Zusters' of feeën en het ritueel van de gedekte tafel was een verbinding aangegaan met het Romeinse nieuwjaarsfeest (met Fortune als de nachtvrouw), dat op Driekoningen werd overgedragen. Behalve van het ritueel van de gedekte tafel was hier ook sprake van het geven van nieuwjaarsgeschenken. Vermoedelijk werd hierin de zegen van Fortune symbolisch beleefd. Deze geschenken werden door de Kerk in christelijke zin omgeduid in de gaven van de 'Drie Wijzen uit het Oosten', de 'Drie Koningen'. Ook het karakter van de Romeinse godin Fortuna raakte met Diana vereenzelvigd.

Het middeleeuwse Dianabeeld was een 'constructie', waarin als gevolg van syncretisme allerlei voorstellingen samensmolten. In deze 'nieuwe' Dianacultus kregen daardoor verschillende rituelen een plaats. Als laatste element is hieraan door toedoen van de Kerk de verbinding met de duivel

toegevoegd. Onder invloed van de laatmiddeleeuwse heksenwaan en heksenprocessen kreeg Diana voorgoed een demonische gestalte, werd zij voorgesteld als 'des duivels moer', al maakten (zwarte) magie, tovenarij en hekserij vanouds deel uit van haar complexe persoonlijkheid.

De voorstelling van Diana en haar nachtelijk bezoek raakte in de volksverbeelding zo dicht de werkelijkheid dat zowel in de volksverhalen als in het volksgeloof vrouwen bekenden met Diana op stap te zijn geweest. Terwijl in oudere kerkelijke geschriften deze deelname nog als een duivelse illusie werd bestreden, als een vernietigend ongelooft waarin deze vrouwen menig-een meesleurden, werd zij in het door de paus goedgekeurde handboek voor de heksenvervolging, het *Malleus Maleficarum* of *Heksenhamer* (1486) tot volstrekte werkelijkheid verklaard. Het werd als beschuldiging gehanteerd tegen de beklagden in de heksenprocessen, die zich richtten tegen degenen die van onchristelijke opvattingen en praktijken werden verdacht. Van heksen werd aangenomen dat zij zich over land of in de lucht konden verplaatsen om zich te begeven naar hun nachtelijke bijeenkomsten, 'synagoge'(!) of 'sabbat'(!) genoemd. Tijdens deze bijeenkomsten vonden allerlei cultische handelingen plaats, zoals rituele kindermoord, kannibalisme met dieren, orgieën, duivelsverering en van hem geleerde zwarte magie, bedoeld om schade toe te brengen aan mens, dier en gewas. Dergelijke beschuldigingen waren niet louter een verzinsel van de inquisiteurs, hun geloofwaardigheid ontleenden zij aan het aloude heksengelooft. De overdracht hiervan op Diana vond steun in de complexe personificatie van Diana die in de eerste eeuwen van de christelijke jaartelling tot stand was gekomen. Als nieuw element werd door de inquisiteurs aan het heksentreffen het beeld toegevoegd van een antikerk met bijbehorende duivelscultus die gestalte kreeg in heiligschennende handelingen en een parodie op de christelijke liturgie vormde. Heksen en kettters waren daarmee op één lijn geplaatst.

Sinds het einde van de veertiende eeuw is er in de inquisitieverlagen documentatie dat Diana wederom met het dodenleger van de 'Wilde Jacht' in verband wordt gebracht. Vanaf omstreeks 1450 verschijnt deze relatie als een vaststaand gegeven in de geschriften van kerkelijke auteurs. Er is sprake van het geloof in een nachtelijk leger, een dodenleger dat in gezelt

Sinterklaas bij stoute kinderen (bron: H. van Benthem, Sint-Nicolaasliederen, 1991)

schap van Diana, voorgesteld als een demon, bij voorkeur verschijnt tijdens de quaterternachten voor Kerstmis, van vrouwen die beweren met Diana uit rijden te zijn geweest en van allerlei 'dwaasheden', volksgebruiken, waarmee op maskerades wordt gedoeld. Quaterterndagen zijn vasten- en boetedagen op woensdag, vrijdag en zaterdag aan het begin van elk jaargetijde. Die van december, in de week voor Kerstmis, zijn in het begin van de derde eeuw ingevoerd, als alternatief voor oude agrarische rituelen om een goede oogst af te smeken. In het volksgeloof waren deze dagen verbonden met de mythe van de 'Wilde Jacht' en de mythe van Diana.

Hoe ligt nu de relatie tussen Sint Nicolaas, Diana en de duivel?

Dat Nicolaas alles van duivels afwist, daarover spreken zoals opgemerkt de oude legenden. Tussen de negende en twaalfde eeuw is er bijna geen hymne op de heilige waarin niet gezinspeeld wordt op de strijd met de duivel. Deze confrontatie maakte een vast onderdeel uit van de Nicolaaspreken en droeg daardoor ertoe bij dat de associatie van Nicolaas met de duivel zich in het collectieve geheugen grifte. Vanwege zijn overwinning op de duivel werd hij ook in het stervensuur aangeropen en gold hij zowel in de devotie als het volksgebruik als de beloner van het goede en de bestraffer van het kwaad.

Een levensbeschrijving uit het einde van de negende eeuw verhaalt reeds van de relatie tussen Nicolaas en Diana, die op een persoonlijke vete wordt toegespitst: Nicolaas haalde de Diana-tempels neer. Meer dan de overige legenden heeft die van de strijd tegen Diana zijn reputatie als overwinnaar van de duivel bevorderd. In het bijzonder heeft daartoe bijgedragen de wel beroemdste legendenverzameling, de *Legenda Aurea* of *Gulden Legendes*, die dateert uit het derde of vierde kwart van de dertiende eeuw. Hierin wordt Diana reeds de duivelin genoemd.

De Sinterklaasgebruiken nader verklaard

De relatie tussen Nicolaas, Diana (in middeleeuwse gestalte) en de duivel, versterkt door de grote populariteit van de heilige, was er de oorzaak van dat allerlei voorstellingen en gebruiken uit voorchristelijke winterfeesten en de Dianacultus op het Sinterklaasfeest werden overgedragen. De wonderen

die aan Sint Nicolaas werden toegeschreven vormden de verhaalstof voor de legenden die weer gebruikt werden voor de vormgeving van de liturgie van de feestdag en gedeeltelijk ten grondslag lagen aan de verschillende feestgebruiken.

De scholierenbisschop met zijn 'duivels gevolg' stamt van het feest van Onnozele Kinderen. Vanwege de relatie Nicolaas-duivel kon het zich verbinden met het feest van Sint Nicolaas; de scholierenbisschop werd 'Nicolaasbisschop'.

Het kinderfeest voor de kleintjes was beïnvloed door de middeleeuwse voorstelling van Diana en de 'Goede vrouwen' of feeën, van wie Sint Nicolaas het handwerk overnam. De christelijke voorstelling van de duivel als helse jager, als zielevreter die zijn buit meeneemt in een zak werd overgedragen op het kinderfeest: de duivel die de stoute kinderen meeneemt (let op de overeenkomst met het Dianabeeld). Door associatie met het scholierenmilieu werd Nicolaas de 'bovennatuurlijke' opvoeder en werd zijn bezoek in verband gebracht met beloning en straf. De bestraffing had hij 'gedelegeerd' aan zijn knecht, de duivel.

Het kinderfeest vond steun in de legende van de drie meisjes en hun bruidschat en in de legende van de drie Byzantijnse generaals.

In de 'smeltkroes' van voorstellingen en rituelen rond Fortuna/de 'Drie Vrouwen'/Diana en het nachtelijk bezoek en de gedekte tafel, in de verbinding tussen het Romeinse nieuwjaarsfeest en Driekoningen, ligt waarschijnlijk de verklaring voor het geleidelijk samenvallen van nachtelijk bezoek met geschenken. Het is vervolgens niet uitgesloten dat door de relatie Diana-Nicolaas en dankzij de populariteit van het scholierenfeest beide elementen op Nicolaas zijn overgedragen. Het geven van geschenken is in elk geval zeer veel ouder dan het Sinterklaasfeest. Als schenkingsfeest was en is Sinterklaas echter voornamelijk een kinderfeest.

Het scenario van de Nicolaasmaskerades had een oorsprong in de mythe van de 'Wilde Jacht', waarvan het de gekerstende rituele tegenhanger vormde. De cultisch vereerde doden waren, onder invloed van de Kerk, getransformeerd in gemaskerde duivels. Onder toeziend oog van Sint Nicolaas als de patroon van de geliefden, gingen zij op jacht naar jonge meisjes. Over dit ook in andere landen gekende gebruik zijn we wat ons

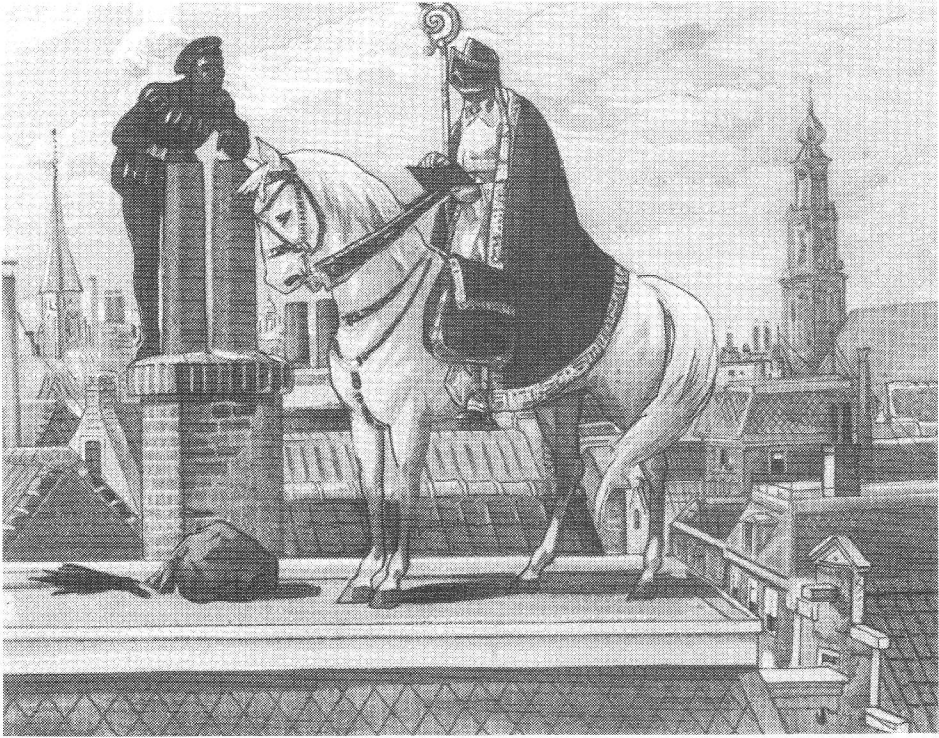
land betreft geïnformeerd door berichten van omstreeks het midden van de vijftiende eeuw. Deze spreken van 'Klaasjagen'. De optochten, waartegen de Hervorming zich zozeer verzette, zijn een variant op deze maskerade. Door toedoen van de Hervorming verdween de heilige zelf van het toneel, omdat een als bisschop gekleed persoon niet in de openbaarheid kon verschijnen. Wat bleef was het 'duivelse' gevolg, dat in de volksbeleving van symbool tot personificatie van Sint Nicolaas werd.

Soms werd zo'n 'Klaaskerel' in huis gehaald om de kinderen bang te maken. Na eeuwenlang op het kinderfeest onzichtbaar te zijn geweest trad Nicolaas nu ook in 'levenden lijve' de huiskamer binnen, "in de afzigtigste gedaante". In de loop van de negentiende eeuw onderging deze 'barbaarse' Nicolaas in Nederland een beschaafde verandering. In het katholieke Oostenrijk, waar Nicolaas meer zichzelf is gebleven, werd de 'primitieve' Nicolaas al in de zeventiende eeuw 'salonfähig' gemaakt.

De 'beschaafde' Sinterklaas en het huidige kinderfeest

Wanneer Sinterklaas op het kinderfeest is gaan verschijnen, is niet bekend. Uit berichten hierover blijkt dat aan het begin van de negentiende eeuw zowel de 'barbaarse' als de 'beschaafde' Sinterklaas nog naast elkaar optreden. Het optreden van deze 'onbeschaafde' Sinterklaas hield verband met het in die dagen nog voortbestaande gebruik van de Nicolaasmaskerades. Niet alleen onder invloed van moderne, 'Verlichte' opvoedkundige opvattingen, maar ook door het met name van kerkelijke zijde bevorderde beschavings- en moraliseringsoffensief werd de ruwe variant naar de achtergrond verdrongen. Niettemin behield het negentiende-eeuwse Sinterklaasfeest nog zijn pluriforme karakter met zijn drie scenario's, waarbij de maskerade nog allerlei plaatselijke varianten kende.

Door het 'lijfelijk' optreden van de 'deftige' Sinterklaas had het kinderfeest een nieuwe vorm aangenomen. Rond 1840 was deze vorm in Limburg al bekend. Er ontstond bovendien een nieuw repertoire van specifieke kinderlandjes, naast de oude Nicolaashymnen en -liederen en de spotliedjes van de maskerades. Vooral de bundel *Sint Nicolaas en zijn knecht* (1850) van de Amsterdamse onderwijzer J. Schenkman kreeg door de inhoud van de liederen en de erbij getekende prenten een grote invloed op de vormgeving en uniformering van de Nicolaascultus in ons land. De populariteit van dit

Van Sinterklaas en Pieterbaas op het dak (bron: Van Benthem, 1991)

boek sloot aan bij negentiende eeuwse pedagogiek, die aandacht kreeg voor de eigenheid van het kind. Mettertijd gingen ook anderen zich met het feest bemoeien, verenigingen, middenstand en het grootwinkelbedrijf. Met name de commercie heeft tot de verdere uniformering van het kinderfeest bijgedragen.

Ook het 'duivelse' gevolg van Sint Nicolaas onderging een beschaafde verandering. Sinterklaas werd de 'goedheiligman' vergezeld door Zwarte Piet, die in onze tijd ook zijn boemankarakter heeft afgelegd.

Nieuw is voorts de plechtige intocht. Al lang voordat Amsterdam hier de kroon ging spannen, maakte Sint Nicolaas een plechtige rondrit door de straten van Venray (1888). De vermelding dat Venray's ingezetenen niet waren achtergebleven, suggereert dat de intocht elders al bestond.

Tot slot nog enkele aspecten van het moderne feest die niet uit de legenden of uit de middeleeuwse cultus kunnen worden verklaard. In het verleden, in de interpretatie van de sterk op de Germaanse mythologie gerichte oudere volkskunde, werden ze vaak mythologisch of symbolisch geduid.

Zo heeft het paard van Sinterklaas niets mythologisch; het was in de middeleeuwen het rijdier van edelen en bisschoppen. Het werd in de negentiende eeuw voorgesteld als een witte schimmel, verwijzend naar Sleipnir, het paard waarmee Wodan door de lucht raasde. Maar met Wodan, zoals indertijd werd en nu nog vaak wordt verondersteld, heeft Sint Nicolaas niets van doen.

Het beeld van de schoorsteen, waardoor de geschenken worden gebracht, verwijst weliswaar naar de legende van de drie meisjes en hun bruidsschat, maar had in het volksgeloof vanouds de betekenis van de verbinding van de huiselijke haard met de wereld van de doden, geesten en demonen.

En dat Sinterklaas uit Spanje komt, heeft evenmin iets met de oude voorstellingen en rituelen te maken. Het is op zich wel verklaarbaar uit de historische banden tussen Nederland en Spanje. Bovendien was Spanje het voormalige Morenland en in de middeleeuwse christelijke traditie werd de Moor, als de antikrist, gemakkelijk verbonden met de duivel, de tegenspeler van Sint Nicolaas, die in de negentiende eeuw de 'beschaafde' gestalte kreeg van Zwarte Piet.

Dat Sinterklaas over de daken rijdt, lijkt ook een negentiende-eeuwse interpretatie. Dit beeld komt voor op enkele volksprenten uit het begin van de negentiende eeuw, die in twaalf taferelen het leven van Sint Nicolaas uitbeelden.¹⁰ Negentiende-eeuws is in ieder geval het beeld van de stoomboot die Sinterklaas naar ons land brengt. Het wordt voor het eerst genoemd in de liederenbundel van Schenkman. Wellicht uit onbekendheid met het aloude beeld van de nachtelijke vlucht waarin Sint Nicolaas zich over grote afstand kon verplaatsen, zocht Schenkman naar een eigentijds begrijpelijke, 'rationele' verklaring.¹¹ Overigens laat hij Sinterklaas wel nog op een zwart/bruin paard rijden.

De Sinterklaasintocht in Gemert¹²

Voor een beschrijving van de Sinterklaasviering in Gemert moeten we een grote sprong maken van de zestiende eeuw, om precies te zijn van 1599,

naar 1945. Hoe in de tussenliggende eeuwen in Gemert het Sinterklaasfeest werd gevierd, zal wellicht toekomstig onderzoek ons kunnen vertellen.

Op de eerste na-oorlogse bestuursvergadering van de R.K. Middenstandsbond, november 1945, werd besloten tot de oprichting van een Sint Nicolaas-Comité. Wellicht was het motief om in deze nog moeilijke en sombere dagen van de Wederopbouw de kinderen een lichtpuntje te brengen. De opzet was om de tweeduizend schoolkinderen te tracteren op chocolade, speculaas en broodjes, voor velen nog een ongekennde luxe. Omdat ook anderen plannen in deze richting hadden, moesten de koppen snel bij elkaar worden gestoken. Daarom had men voor deze vergadering ook uitgenodigd de R.K. Boerenbond en de R.K. Werkliedenvereniging. Voor de uitvoering van het plan was geld nodig. Men besloot langs de huizen een collecte te houden, waarbij de winkeliers niet werden overgeslagen. Aangezien geld nog een schaars goed was, kwamen de meeste giften in natura binnen. De bakkers, de slaggers, de kruideniers, de textielhandelaren, de Boerenbond en de Melkfabriek, zij gaven alle met gulle hand. Al het lekkers, of de benodigdheden daartoe waren binnen, nu nog een Sinterklaas en Zwarte Pieten vinden en de intocht organiseren. Ook dat was gauw geregeld. Op 2 december 1945 kon waarnemend burgemeester J. Stevens "Den Heiligen Man met zijn knechten" vanaf het bordes van het gemeentehuis toespreken. De muziekverenigingen van Gemert, Handel en De Mortel hadden de Sint aan de kant van De Mortel, ter hoogte van de Stap, afgehaald. Na zijn toespraak nodigde de burgemeester de 'hoge gasten' uit voor een feestelijke dronk, waarbij een rokertje niet ontbrak. Het zat er weer op. Met grote voldoening kon het Sint Nicolaas-Comité op de eerste, zeer geslaagde Sinterklaasintocht terugzien.

Het draaiboek was er, maar dit betekende voor het Comité niet dat men het nu daarbij liet. Het motto 'goed-beter-best' dreef het Comité telkenjare tot nieuwe inspanningen om de intocht nog beter te laten verlopen en nog beter te verzorgen dan het jaar daarvoor. In 1946 werd aan het Comité een heuse geestelijk adviseur toegevoegd.

In 1947 ging men over tot de aanschaf van eigen kleding voor Sinterklaas en zijn Pietermannen. Deels werd de kleding zelf gemaakt, waarbij men een beroep deed op de Missienaakring en de Huishoudschool, deels werd zij aangekocht. Voor de bekostiging wendde men zich tot de standsorganisaties en de Commissie van Samenwerking, de commissie die de katholieke actie

coördineerde en adviseerde. De aankleding van Sint en Piet bleef een punt van zorg. Daaraan mocht immers niets ontbreken. Af en toe moest voor de Sint een en ander uit de pastorie worden geleend.

Mocht de hoge ouderdom Sint Nicolaas ogenschijnlijk niet deren, zijn haren en baard haalden het meermaals niet. De jaren waren toch gaan tellen. Achter het geheim van Nicolaas' vitale ouderdom ging de eerste jaren meermalen een plaatsvervanger schuil. In de tien jaren vanaf 1955 bleef de Sint weer zichzelf. Wanneer u eens nieuwsgierig de goede man vanonder zijn mijter en baard had willen bekijken, dan zou u blijken dat het niet alles bocht is wat uit Helmond komt, zoals pastoor P. van Beek indertijd nog meende.

Even leek het er in 1965 op dat het Comité de geest zou geven. Maar dankzij nieuwe aanwas en een energieke aanpak kwam het Comité herboren uit zijn vierde lustrumjaar. Nieuwe bezems vegen schoon en daaraan ontkwamen ook niet de Sint en zijn gewaad. De 'verjongingskuur' heeft de Sint duidelijk goed gedaan, immers tot op heden heeft hij nimmer verstek laten gaan. Maar met zijn ogen bleek het wat minder goed gesteld, zodat de Sint voortaan een bril moest dragen. Bij Jo Hermans was wel een passend montuur te vinden. Gelukkig groeide de Sint over zijn kwaal heen; al geruime tijd kan hij het zonder bril stellen.

Zo kort na de bezettingsjaren was het ook voor de Sint niet gemakkelijk de luister van weleer te hervinden. In de uitgedunde paardenstal stond voor hem geen schimmel. Hij moest zich tevredenstellen met de jeep van dokter Clemens Verbeek, die deze bereidwillig uitleende. Schaarste beheerste het leven in die dagen nog zozeer, dat ook het Comité voor een bij de standscultuur van die tijd passend voertuig op de hulp van de ander was aangewezen. Men kwam terecht bij Woolderink die als een der weinigen over een luxe auto beschikte. Tot in de jaren zeventig volgden de heren die het allemaal bedacht en gerealiseerd hadden de stoet, gezeten in een of meerdere auto's, of in een open koets.

In 1948 keerde het vertrouwde beeld van Sinterklaas te paard in Gemert terug, hoewel niet blijvend. Een enkele keer werd gebruik gemaakt van de gesloten koets van Joh. van Kessel uit de Doonheide. Met het paard bleef het tobben, zodat het Comité besloot om van elders een Landauer te

betrekken. Men heeft toen de hele 'Sintekraam' er maar bijgenomen. Na vijftien keer dit rijtuig gebruikt te hebben, werd de schimmel in 1969 toch weer van stal gehaald.

"Hoor de wind waait door de bomen ... Zou de Goede Sint wel komen, nu hij 't weer zo lelijk vindt?" Regen, sneeuw en harde wind hielden Sinterklaas niet binnen. Met evenveel gemak als vanouds trotseerde hij de elementen.

In aansluiting op het beeld van 'de Goede Sint', die zich sedert de negentiende eeuw tot kindervriend ontwikkelde, zorgde ook het Nicolaascomité ervoor van de sinterklaasviering een vrolijk kinderfeest te maken, vol spanning, muziek en vermaak. De muziekgezelschappen, onder wie Harmonie Excelsior als blijvende escorte, de gilden, de ponyclub, de rijvereniging en de scooterclub, hebben vele jaren Sinterklaas op zijn intocht vergezeld. Over belangstelling en enthousiasme bij de kinderen was nimmer te klagen. Tegen de tijd dat de Harmonie twee coupletten speelde, hadden de kinderen er soms al drie gezongen.

De Pietermannen, van wie vooral hun goedmoedige en speelse aard werd benadrukt, strooiden met gulle hand. Soms wat al te gul, zodat tussentijds snel even bij Albert Maas moest worden ingeslagen. Daarom besloot men in 1962 dat de Zwarte Pieten niet meer moesten strooien, maar het snoepgoed enkel te geven en dan nog aan de allerkleinsten. Tsja, ook het Comité moest 'op de kleintjes letten'. In latere jaren raakte de kinderhand weer goed gevuld, omdat ook de Sint en zijn Comité in de groeiende welvaart deelden.

Vooralsnog zat aan alle kindervreugd voor het Comité een zorgelijke kant. Men moest telkenjare met de pet rond om zich te kunnen meten aan de gulle stand van de 'Goedheiligman'. Uit alle lagen van de bevolking werd het Comité hierbij geholpen, hoewel niemand in de Wederopbouwjaren veel te snoepen had. De eerste jaren kreeg het Comité veel giften in natura, meel eieren, suiker, melk, boter, chocolade, naderhand in snoepgoed en speculaas. Voor de inzameling was het dorp in wijken verdeeld, die door de ingestelde buurtcomité's werden bezocht. Geld kwam er vooral binnen van de standsorganisaties, de winkeliers en de grootondernemers.

Toen in 1952 werd besloten de Sint niet meer langs de scholen te laten

gaan, viel een grote onkostenpost weg, zodat de huis-aan-huiscollecte niet meer nodig was. Voortaan zou men aan diverse instanties om een vrijwillige bijdrage vragen en de notabelen van het dorp op hun welwillendheid aanspreken. Toch moest men in 1956 weer een straatcollecte houden. Meisjes met collectebussen liepen voor de stoet uit, op afstand gevolgd door de Zwarte Pieten die met even gulle hand weer uitdeelden. De magie van deze kringloop zal de kinderen wel zijn ontgaan.

Hoewel men in 1954 besloot samen te werken met de Gemertse Winkeliers Groep bood dat de eerste jaren nog niet voldoende soelaas. De almaar stijgende onkosten noopten het Comité om ook bij de gemeente aan te kloppen. Vanaf 1959 gaf de gemeente telkenjare een bepaald bedrag per inwoner. Tot dan had de gemeente zich op het standpunt gesteld dat de bekostiging een zaak was van de winkeliers, wat door het Comité werd tegengesproken. Afgezien van deze vaste subsidie heeft de gemeente af en toe nog met een extra bijdrage moeten bijspringen. Ondanks dat het Comité van mening was dat commerciële belangen op de achtergrond dienden te blijven, kreeg de samenwerking met de winkeliers met het oog op het karakter van het feest toch een wat minder gewenst gevolg: gedurende een aantal jaren reden ook reclamewagens van de winkeliers in de stoet mee. Gelukkig heeft men ingezien dat aan de goedgeefsheid van Sinterklaas geen naambordjes moeten worden gehangen. Volgde het Comité vele jaren de stoet in sjieke auto's of een deftige koets en verschenen de heren in 1969 zelfs in jacquet, ook van deze nadrukkelijke aanwezigheid heeft men naderhand afgezien, omdat ook dit zich niet goed met het beeld van de 'Goedheiligman' laat verenigen.

Vanaf 1946 brachten de Sint en zijn gevolg ook een bezoek aan de ouden van dagen en de zieken in het Gasthuis, wat door de bewoners zeer werd gewaardeerd. Het ging er vrolijk aan toe; er werden liedjes gezongen, gedanst met de Pietermannen en voor allen had de Sint een traktatie. Soms stak de twijfel op bij een van de 'oudjes': "Wie bende gai nou eigenlijk? Ook van de Heikant, 'nen Heikneuter?" De Sint wist gelukkig het onwrikbare geloof in zijn persoon te herstellen. De Zusters bedankten de Goede Sint met een heerlijke koffietafel, die na zo'n vermoeiende dag zeer wel

smaakte. Ook nadat het Gasthuis overhuisde naar het nieuwe bejaardenhuis bleef het bezoek van de Sint aan de bejaarden gehandhaafd.

Wat niet bleef was het bezoek aan de scholen. Ging Sinterklaas het eerste jaar nog alle scholen in de gemeente langs, die of dezelfde dag of de andere dagen werden aangedaan, dit bleek toch wat veel gevraagd. De oude dag knaagde aan zijn vermogen om op meerdere plaatsen tegelijk aanwezig te zijn. En al placht hij zich vanouds over grote afstanden te verplaatsen, Gemert was een uitgestrekte gemeente met een steeds grotere kinderschaar. Maar al wilde de Sint het nog wel volhouden, zijn aardse helpers konden hem hierin niet bijbenen. Daarom werd in 1947 in overleg besloten om voortaan alleen nog de scholen in het kerndorp Gemert en De Mortel te bezoeken. Handel en Elsendorp hadden hun eigen Sinterklaasviering. Omdat de Sint op zijn pad ook andere Klazen ontmoette, waren ook hierover afspraken nodig. De gemeente hielp een handje, door alleen de 'echte' Sint toe te staan zijn intocht te houden en in het openbaar op te treden. Maar dit sloot niet uit dat Sinterklaas op den duur toch in meervoudige gestalte door Gemert 'waarde'.

Het schoolbezoek werd steeds meer aan de scholen zelf overgelaten. Verwachte het Comité in 1952 nog dat hierdoor de Sinterklaasviering op de scholen een meer eigen karakter kon worden gegeven, in 1966 bleek de eenheid zover zoek dat men zich over de geboden vrijheid zorgen maakte. Men besloot om hierover met de scholen in overleg te treden. De secretaris van het Comité kreeg gelijk dat de schoolhoofden de 'verworven rechten' wel niet zouden willen prijsgeven. "Klopt", zo staat kortweg in de notulen opgetekend.

Het Comité berustte en ging voort op de al geruime tijd ingeslagen weg door zich voornamelijk te richten op de 'blijde inkomst' zelf, waar het eigenlijk ook op aankwam. De Sint moest goed worden ingehaald, waarna hijzelf wel zijn weg zou vinden. In de nieuwe vormgeving van het traditionele kinderfeest markeerde de intocht van Sinterklaas immers het begin van een periode vol betovering, geheimnisvolle en angstige spanning en verwachting die met de pakjesavond in een goed en blij einde afsloot. Sinterklaas was hierin het toonbeeld van onbegrensde goedheid en vermanende rechtschapenheid, wiens drijfveren en wandelgangen in een waas van onzichtbaarheid waren gehuld. Zonder een goede intocht waarin de zo eigen

Gemert loopt uit voor de vijftigste intocht van Sinterklaas

sfeer van het kinderfeest wordt bewaard, verliest pakjesavond veel van zijn glans. Zonder dat wordt de Sint een goedgezak met een mallotig gevolg, die het snel zal afleggen tegen de populariteit van de Kerstman, die tenminste nog geurt naar het vleugje devotie en mystiek van de saus waarmee het hedendaagse Kerstfeest is overgoten.¹³

Een goed initiatief, dat Sinterklaas als kindervriend presenteert, is dan ook het gebruik om een heuse zitting te houden, waarbij hij de kinderen met een persoonlijk woordje en een traktatie voldaan naar huis laat keren. Dit idee kwam voor het eerst naar voren in 1965. Het Comité had gehoopt op de aula van het kasteel, maar kon daar jammergenoeg niet terecht. Ook het jaar daarop kwam het er nog niet van. In 1967 hoopte men op de

sporthal, maar door werkzaamheden aan de vloer kon de zitting weer niet doorgaan. Wat er van de plannen terecht kwam in het volgende jaar vermelden de notulen niet. Hoe dan ook, in 1969 kon Sinterklaas de kinderen ontvangen in de Latijnse School. Het kasteel was ook nu weer niet doorgestaan, omdat daar een gezelschap van ander pluimage was neergestreeken: er werd op dat moment een vogeltentoonstelling gehouden. Het bezoek aan de Sint was bedoeld voor de kinderen van 0 tot 8/9 jaar, de leeftijd van de derde klas van het lager onderwijs. En druk dat het was: zo'n 1700 kinderen schuifelden langs de Sint; met de ouders meegerekend ging het om 2500 à 3000 personen.

In 1971 was het er dan toch van gekomen en hield Sinterklaas zitting in het kasteel. Hoewel de zitting pas om vijf uur begon, was het een uur eerder al afgeladen vol, om drie uur waren de mensen al in de rij gaan staan. Zoveel

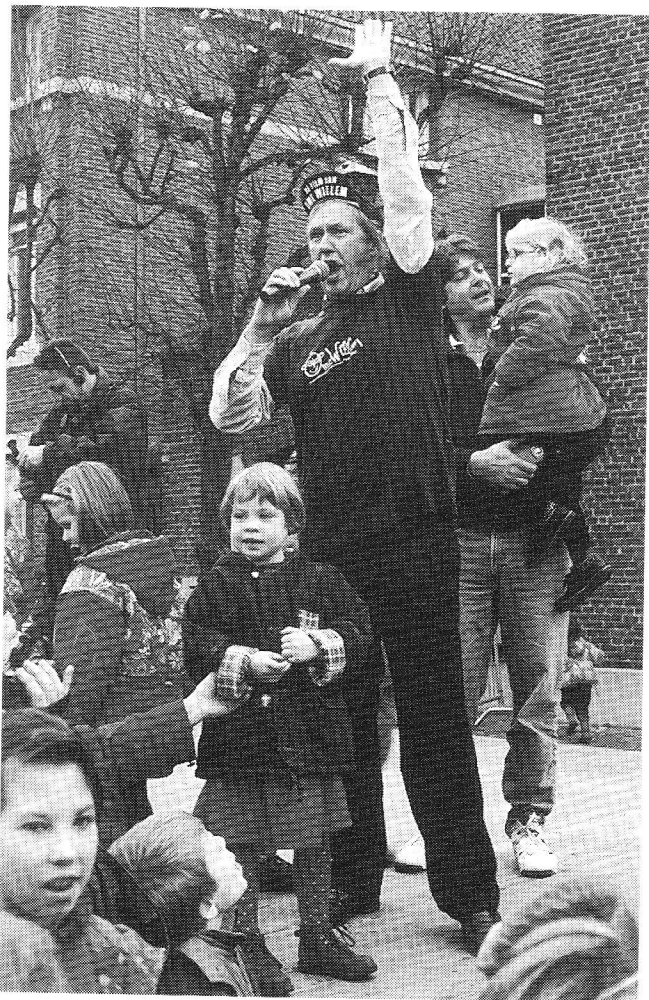
mensen ineens was de Paters toch wat veel, zodat het jaar daarop alsnog naar de sporthal werd uitgeweken. Gelukkig kon men na enkele jaren weer naar het kasteel terugkeren; het kasteel heeft nu eenmaal aanzienlijk meer charme. En druk is het alle jaren gebleven. Bij de vijftigste intocht dit jaar, op 20 november, was de belangstelling overweldigend. Het was dan ook een uitermate geslaagd feest dat een massa mensen op de been bracht. "Ome Willem", Edwin Rutten, voerde de stemming naar een hoogtepunt. De spanning zat voelbaar in de lucht. Geheel eigentijds bracht een helikopter de Sint. Strijdig met de traditie? Ach kom, de stoomboot was ook een eigentijdse vinding!

Tenslotte nog een aspect van het feest dat een geheel eigen Gemertse traditie heeft. Kijken de gilden niet op een eeuw of wat als het hun ouderdom betreft, neemt de Harmonie het met een decennium niet zo nauw, ook het Sint Nicolaas-Comité strooide kwistig met een jaartje. Begon het allemaal op 2 december 1945, in 1965 vierde men de twintigste intocht en in 1986 werd met veel luister de veertigste intocht gevierd. Ach ik zal u maar niet vermoeien met de vraag hoe oud het Comité nu is. Laat dat maar in de mythe rusten die geheel de Sinterklaasviering omgeeft.

"Zie ginds komt de stoomboot uit Spanje weer aan."

Over "zie ginds komt de stoomboot", een liedje uit de bundel van Schenkman,¹⁴ maakte men zich indertijd in Venray, dat geen waterverbinding had, niet druk. Pas veel later zou de stoomboot een vast attribuut worden bij de aankomst van de 'Goedheiligman'. Voor het vasthouden aan de stoomboot door het comité dat thans de nationale Sint Nicolaasintocht organiseert,¹⁵ is in de traditie van het moderne feest geen dwingende rechtvaardiging te vinden. Wat hier voor nationaal wordt gehouden, is niet meer dan de uitkomst van een zich doorzettend dominant Noordnederlands patroon, dat de eigen regionale traditie naar het tweede plan heeft verdrongen. Zeker nu het gebruik is losgelaten dat Sinterklaas in Nederland alleen in Amsterdam aankomt, is er alle reden voor om ook de volgende stap te zetten, die recht doet aan de regionale en lokale vormgeving. Het streven van het Gemertse Comité om de landelijke intocht ook eens naar Gemert te halen, hoeft vanwege de stoomboot dan ook niet te worden afgewezen. Daarom: al

heeft Gemert dan indertijd de boot moeten missen - pogingen uit de negentiende en het begin van onze eeuw om een waterverbinding te krijgen, liepen op niets uit - "Zie ginds komt de stoomboot ... hij brengt ons Sint Nicolaas" zal dan ook eens voor Gemert gelden!

"Dag Sinterklaasje, Daag..."

NOTEN:

1. Tenzij anders aangegeven is deze uiteenzetting gebaseerd op het alleszins wetenswaardige hoewel niet gemakkelijk toegankelijke boek van L. Janssen, *Nicolaas, de duivel en de doden. Opstellen over volkscultuur* (Baarn 1993). Het is een poging om de door Janssen gegeven verklaring voor een breder publiek inzichtelijk te maken. Een discussie met de auteur is niet bedoeld. Een aardig maar niet diepgaand overzicht van de Nicolaasculcus geeft E. van Eeden, *Wie de koek krijgt, wie de gard* (Amsterdam 1991). Zie ook: C. Cath. van der Graft, *Nederlandsche Volksgebruiken bij Hoogtijdagen* (Amsterdam 1947), i.c., 92-104.
2. Over dit Nicolaas-keske heeft Ad Otten een artikel in voorbereiding.
3. Zie voor de verscheidenheid in gebruiken: K. ter Laan, *Van Goor's folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams België* ('s-Gravenhage 1974), 268 en 359-364.
4. A.C. Zijdeveld, *Het grenzeloze bestaan. Over staccato-cultuur en flexibele maatschappij* ('s-Gravenhage 1986).
5. M.A. Nauwelaarts, *Latijnse school en onderwijs te 's-Hertogenbosch tot 1629* (Tilburg 1974), 249-251.
6. G. Rooijackers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Nijmegen 1994), 450.
7. A. Otten, Korbisschop en Koorzang, in *Gemerts Heem*, 1984, P. 101-102.
8. G. Rooijackers, *a.w.*, 451-453.
9. Over voorkomen en functie van charivari: G. Rooijackers, *a.w.*, 326-356.
10. H. van Benthem, *Sint Nicolaasliederen* (Amersfoort/Leuven 1991), 60, 71 en 144-145.
11. *a.w.*, 91-92.
12. Archief Sint Nicolaas-Comité Gemert, Notulen en losse stukken.
13. Deze karakterisering is ontleend aan A. Kaasenbrood, Laat liever geen licht over Sinterklaas schijnen, in *De Volkskrant*, 28 november 1994.
14. Zie noot 11.
15. Paul Verhees, Met broek op de schoenen naar de Pieten kijken, in *Eindhovens Dagblad*, 17 november 1994.